

Religijsko obrazovanje u sekularno uređenom državnom sistemu: primjer islamskog obrazovanja u Saveznoj Republici Njemačkoj

Said Topalović

Sažetak

Sekularni model u Saveznoj Republici Njemačkoj važi kao povoljan pravno regulisani model saradnje države s religijskim zajednicama. Religijske zajednice djeluju kao javnopravne korporacije koje uživaju autonomiju u svom djelovanju. To obuhvata i religijsko obrazovanje koje je zastupljeno u javnim obrazovnim institucijama, unatoč tome što su njegova organizacija i provedba u odgovornosti religijskih zajednica. Muslimani koji žive u Njemačkoj stoje pred izazovom da pronađu odgovore prema ovakvom tipu sekularizma i promisle o reformama i konceptima religijskog obrazovanja.

Ključne riječi: religijsko obrazovanje, religijske zajednice, Njemačka, sekularizam, sekularna država

Uvod

U predgovoru knjige *Islam i sekularizam*, malezijskog autora Muhammada Naquiba al-Attasa, Enes Karić konstatuje sljedeće: „Stari koncepti obrazovanja u povijesnom islamu su u krizi, a novi nisu domišljeni.“¹ Kada je u pitanju islamsko obrazovanje u sekularno uređenom državnom sistemu, ova konstatacija ukazuje na nekoliko važnih činjenica, koje bi trebale biti istaknute na samom početku ove studije: jedna od prvih jeste da je stalno okretanje prošlosti i nedostatak promišljanja o trenutnoj stvarnosti, kako i Karić primjećuje, ostavilo jedan nepopunjen prostor, gdje sekularizam uviđa mjesto za djelovanje, s ciljem reorganizacije islamskog obrazovanja.² Druga činjenica jeste da su islam i sekularizam prema viđenju nekih muslimanskih autora nespojivi jer imaju različite izvore. Islam je zasnovan na posljednjoj Božijoj objavi Kur'anu, dok sekularizam vuče svoje korijene iz manje ili više religijsko-kritičke tradicije. Iako sekularizam u zapadnoj Evropi počiva na različitim modelima i nije uvijek striktno kritički, ili pak neprijateljski, nastrojen prema religiji, jedna od njegovih karakteristika jeste svakako podjela sekularne i religijske sfere u političkim i društvenim okolnostima. Glavni tokovi tumačenja islama uglavnom su iz navedenog razloga odbijali prihvatiti sekularizam kao moguće društveno-političko uređenje, jer bi to bilo u suprotnosti s ulogom religije u javnom i društvenom životu. Isto tako, muslimanskim autorima ponekad nedostaje opširan pogled na različite modele sekularizma, a s tim u vezi raširena je pretpostavka o sekularnoj državi kao opće *bezbožnoj* ili *neprijateljski nastrojenoj* prema religiji. To je usko povezano s trećom činjenicom koja glasi da obrazovanje na principima sekularnosti od islamskih naučnika biva ili u potpunosti odbačeno³ ili se, s druge strane, muslimanska stvarnost doživljava na takav način da rezultira pozivom na traženje rješenja između „islamskog idealizma i evropskog sekularizma“.⁴ To za rezultat ima da, kako uviđa i Edina Vejo, postoje dvije osnovne linije u konceptualizaciji i praksi obrazovanja među muslimanima: to su koncepti koji su se potpuno priklonili „sekularnim modelima obrazovanja i oni koncepti i obrazovne prakse koji su težili kreiranju alternative zapadnim modelima obrazovanja“.⁵

Sve navedeno svakako je rezultat (post-)modernog doba, koje je opće gledano muslimane zateklo u nedostatku odgovarajućih priprema na polju odgoja i obrazovanja. Kada je u pitanju religijsko obrazovanje u sekularnim društvima, muslimanima nedostaje iskustva te izazovi s kojima se suočavaju traže promišljen i

1 Vidjeti Muhammad Naquib al-Attas, *Islam i sekularizam* (Sarajevo: Bosančica-print, 2003), str. 19.

2 Attas, *Islam i sekularizam*, str. 19.

3 Vidjeti npr. Attas, *Islam i sekularizam*, str. 193-234.

4 Mustafa Cerić, „Spas je u odgoju i obrazovanju“, *Novi Muallim*, 1 (2000), str. 8.

5 Edina Vejo, „Idearij uvoda u Religijsku pedagogiju“, *Novi Muallim*, 22:83 (2020), str. 38.

izbalansiran odgovor. Jedan od nedostataka je i taj, kako analizira Nedžad Grabus, da „ne postoji ni institucionalno ni akademsko tijelo na evropskom nivou koje bi koordiniralo i definiralo procese s kojim se muslimani suočavaju u evropskom prostoru“.⁶ Ovo predstavlja izazov u svakom pogledu, ali istovremeno otvara i nove perspektive jer procesi transformacije obično nastaju tamo gdje staro više ne djeluje, a ono novo još nije nastalo.

Religijsko obrazovanje mlađih generacija muslimana u Njemačkoj organizira se, pored porodičnog odgoja, u sklopu džamijskih struktura, ili već nešto više od dviju decenija kao vjeronauka u javnom školskom sistemu. Ovo prvo kao tradicionalno okarakterizirano vjersko obrazovanje, u okviru džamija i muslimanskih udruženja, a sudeći prema empirijskim istraživanjima, teško da je potpuno u stanju odgovoriti trenutnim zahtjevima modernog doba i konteksta u kojem mladi svijet živi i odrasta. Zakašnjeli procesi profesionalizacije u džamijskim strukturama, posebno na polju obrazovanja, doveli su do određenih deficita, prije svega, na polju pedagoških djelovanja.⁷ Iz tog razloga se školskoj vjeronauci u aktuelnom naučnom diskursu pridaje velika pažnja: školska vjeronauka prema rezultatima prvih istraživanja posjeduje pedagoški potencijal da upotpuni tradicionalno vjersko obrazovanje i da, pored podsticanja znanja o religiji, njenoj tradiciji, normama i principima, isto tako podstiče one kompetencije koje će mladima pomoći da dubinski razumiju stečeno znanje, kritički ga preispitaju i u konačnici po sopstvenom izboru sprovedu u praksu.⁸ Međutim, poredeći ove dvije obrazovne institucije Bülent Ucar naglašava: problem sa školskom vjeronaukom odnosi se na procjenu da trenutno samo nekih deset posto učenika muslimanske vjeroispovijesti pohađa ovu nastavu. Problem obrazovanja unutar džamijskih struktura nalazi se opet u činjenici da obrazovanje često ne odgovara vremenu i zahtjevima mlađih generacija.⁹

Imajući navedeno u vidu, u ovom se radu najprije analizira odnos sekularnog društva poput njemačkog i ustava prema religijskom obrazovanju, naročito islamskom religijskom obrazovanju. U skladu s tim, tokom rada predstavlja se trenutno stanje religijskog obrazovanja u javnom školskom sistemu i džamijama te se aktuelizira pitanje profesionalizacije nastavnog osoblja u ovim institucijama. Zatim se rasprava usmjerava na status religijske pedagogije kao naučne discipline,

6 Nedžad Grabus, „Muslimanska vjerska pismenost u pluralnom društvu“, *Novi Muallim*, 83 (2020), str. 4.

7 Vidjeti: Rauf Ceylan, *Cultural Time Lag: Moscheekatechese und islamischer Religionsunterricht im Kontext von Säkularisierung* (Wiesbaden: Springer VS, 2014), str. 243-384; Rauf Ceylan, *Imamausbildung in Deutschland. Perspektiven aus Gemeinden und Theologie* (Frankfurt: AIWG, 2019), str. 13-20.

8 Vidjeti: Selcen Güzel, *Potenziale des Islam-Unterrichts: Eine empirische Untersuchung zur Selbsteinschätzung muslimischer Kinder und Jugendlicher* (Baden-Baden: Nomos, 2022); Tarek Badawia, Said Topalović, Aida Tuhčić, *Von einer »Phantom-Lehrkraft« zum »Mister Islam«: Explorative Studie zur Professionalität von Islamlehrkräften an staatlichen Schulen* (Weinheim: Beltz Juventa, 2023).

9 Vidjeti: Bülent Ucar, „Minenfeld Imam-Ausbildung“, dostupno na: <https://www.gew.de/aktuelles/detailseite/neuigk-eiten/minenfeld-imam-ausbildung/>, pristupljeno 24. 6. 2021.

odnosno na odnos između teologije i pedagogije kao akademskih disciplina. U konačnici slijedi diskusija o izazovima i perspektivama islamskog religijskog obrazovanja u Njemačkoj.

Religijsko obrazovanje u sekularno uređenom državnom sistemu

Sekularizam i religija – (ne)prijateljski odnos

Razumijevanje sekularnog poretka u zapadnoj Evropi razlikuje se od zemlje do zemlje i rezultat je raznovrsnih procesa modernizacije društava iz prethodnih stoljeća. Sekularizam je, između ostalog, karakterističan po odnosu između države i religije, odnosno državnih institucija i religijskih zajednica. U nastavku navedena ustavnopravna rješenja s vremenom su se ukazala više nego potrebna, s tim da su se teoretske pretpostavke da će važnost religije u modernom društvu slabiti i da će je modernizacija s vremenom učiniti beznačajnom ukazale kao pogrešne. Teorija sekularizacije, koja je duži period bila jedan od najvažnijih modela modernih naučnih istraživanja, proživljava trenutno duboka osporavanja, pri čemu religija doživljava jednu vrstu preporoda. Govori se o „povratku religija“¹⁰ i raspravlja o „postsekularnom društvu“,¹¹ ili pak promišlja o „kraju teorije sekularizacije“.¹² Thomas Luckmann, relativizirajući obje strane, religiju vidi kao osnovnu antropološku konstantu, te zaključuje da zbog „konstitutivne religijske prirode ljudskog života, teško je moguće da religija potpuno nestane iz javnog života“.¹³ Kada se cjelokupno pogleda, navedeno saznanje izazov je kako za sekularnu državu, tako za religijske zajednice da pronađu prikladna rješenja saradnje za obje strane. Analizirajući rješenja, Richard Potz uočava da u Evropi postoje tri sljedeća modela:¹⁴ (1) *spojenost (Verbindungssystem)* – sistem u kojem su sačuvani elementi stare državne crkve, te iako je vjerska sloboda zagarantovana, odvajanje crkvenih institucija od države nije dosljedno sprovedeno; 2. *odvojenost (Trennungssystem)* –

10 Vidjeti: Martin Riesebrodt, *Rückkehr der Religionen: Fundamentalismus und der Kampf der Kulturen* (München: C.H.Beck, 2001).

11 Vidjeti: Jürgen Habermas, *Zwischen Naturalismus und Religion: Philosophische Aufsätze* (Frankfurt: Suhrkamp, 2005).

12 Vidjeti: Hans Joas, „Gesellschaft, Staat und Religion: Ihr Verhältnis in der Sicht der Weltreligionen“, u *Säkularisierung und die Weltreligionen*, Hans Joas, Klaus Wiegandt (ur.) (Frankfurt: Fischer, 2007), str. 13-14.

13 Vidjeti: Thomas Luckmann, „Privatisierung und Individualisierung. Zur Sozialform der Religion in spätindustriellen Gesellschaften“, u *Religion und Gesellschaft: Texte zur Religionssoziologie*, Karl Gabriel / Hans-Richard Reuter (ur.) (Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2004), str. 164.

14 Richard Potz, „Religionsunterricht und säkularer Staat im europäischen Vergleich“, u *Religionsunterricht und säkularer Staat*, Farid Hafez / Amena Shakir (ur.) (Berlin: Frank&Timme, 2012), str. 13-30.

model koji polazi od toga da neutralnost država treba postići kroz očuvanje javnog prostora od religije i religijskih utjecaja, a tipičan primjer jeste Francuska, u kojoj doduše postoje raznovrsni oblici saradnje s religijskim zajednicama i 3. *kooperacija* (*Kooperationssystem*) – model po kojem religijske zajednice uživaju određeni pravni status, koji je u Njemačkoj izražen kroz položaj javnopravnih korporacija (*Körperschaften des öffentlichen Rechts*).¹⁵ Sekularni ustavni poredak Njemačke, kako analizira Mathias Rohe, zasnovan je na međusobnoj saradnji između države i religijskih zajednica: religija nije zabranjena u javnom prostoru, smije i može biti vidljiva te se uključiti u javnu društvenu raspravu. Ona je važan dio univerzitetskih istraživanja i učenja te ima mjesto u nastavi u državnim školama. Religija se ne doživljava kao moguća prijetnja državi i njenim sekularnim principima, već kao pozitivan resurs za miran suživot i dobročinstvo. Država i njene institucije ne miješaju se u aktivnosti religijskih zajednica. Državni ustavni poredak ima konačno pravo odlučivanja o zaštiti neutralnosti, mira, ljudskih prava itd.¹⁶ Iako je ovakav princip sekularnosti pogodan temelj za jednakost i neutralnost u sekularnom i pluralnom društvu, to ne znači da u javnom prostoru ne nastaju mimoilaženja i određena sučeljavanja. Uzmimo za primjer Jehovine svjedoke, koji smatraju da je transfuzija krvi zabranjena, što je opet u suprotnosti s tendencijom spašavanja života. Za državno pravo temeljno je pitanje da li ono može ili treba intervenirati u pitanju transfuzije krvi kako bi zaštitilo život maloljetnika, ili treba roditeljima ustupiti pravo na religijsku slobodu, iako to može biti opasno po život djeteta. Anton Pelinka navodi da ovakva pitanja¹⁷ proizlaze iz usporednog djelovanja obiju institucija u smislu vlastitih odgovornosti, tj. proizlaze iz prava države da sačuva osnovne vrijednosti kao što su zaštita neutralnosti, mira i ljudskih prava, te iz prava religijskih zajednica na religijsku slobodu i samoodređenje.¹⁸

15 Ovaj status temelji se na takozvanom crkvenom kompromisu iz 1919. godine (član 137, WRV), iz doba Vajmarske republike (*Weimarer Republik*), koji je Temeljni zakon Njemačke usvojio kao ustavni zakon.

16 Mathias Rohe, „Scharia und deutsches Recht“, u *Handbuch Christentum und Islam in Deutschland. Grundlagen, Perspektiven und Erfahrungen des Zusammenlebens*, Mathias Rohe i dr. (ur.) (Freiburg: Herder, 2015), str. 194-195.

17 U prethodnim godinama ovo pitanje se odrazilo i na post učenika islamske vjeroispovijesti, jer su se pojedini učitelji žalili na manjkavost pažnje učenika prilikom nastave zbog posta (Vidjeti: Said Topalović, „Das rituelle Fasten zwischen Normativität und Selbstbestimmung: Religionspädagogische und didaktische Perspektiven“, u *Normativität des Korans im Zeichen gesellschaftlichen Wandels. Theologische und religionspädagogische Perspektiven*, Fahimah Ulfat/Mouez Khalouii/Mohammed Nekroumi [ur.] [Baden-Baden: Nomos, 2021], str. 137-166). Pojedini pozivi u javnim medijima na zabranu ili uskraćivanje posta ignorišu pravo na religijsku slobodu, tako da je Njemačka islamska konferencija (Deutsche Islam Konferenz) izdala saopštenje da se učenicima muslimanske vjeroispovijesti prema zakonu o religijskoj slobodi ne smije uskratiti pravo na post, međutim isto tako zbog posta ne bi trebalo doći do zanemiravanja školskih obaveza, gdje se u konačnici trebaju pronaći za obje strane zadovoljavajuća rješenja (Vidjeti: Deutsche Islam Konferenz, *Religiös begründete schulpraktische Fragen: Handreichung für Schule und Elternhaus* (Berlin: Deutsche Islam Konferenz, 2009, str. 9-10).

18 Anton Pelinka, „Der säkulare Staat im Spannungsfeld zwischen Religionsfreiheit und Grundwerten“, u *Religionsunterricht und säkularer Staat*, Farid Hafez i Amena Shakir (ur.) (Berlin: Frank&Timme, 2012), str. 33-36.

Muslimanska udruženja u Njemačkoj trenutno nisu u stanju koristiti sva prava koja nudi sekularni ustavni poredak ove države.¹⁹ Pojedina od njih podnose zahtjev za priznanje još od 1970-ih, međutim bezuspješno, tako da su sve do danas ostala registrirana kao udruženja po građanskom pravu, bez pravnog legitimiteta javnopravne korporacije.²⁰ Ovo itekako ima utjecaj i na pitanje religijskog odgoja i obrazovanja: iako se ova činjenica odnosi manje na odgojno-obrazovne procese unutar samih udruženja, ona je svakako izazov za religijsko obrazovanje u javnom prostoru. Iz tog razloga prvi časovi islamske školske vjeronauke održat će se tek kasnih 1990-ih, prvenstveno kao pilot-projekti u pojedinim pokrajinama Njemačke. Istovremeno i vezano za obrazovanje nastavnog kadra, Islamska teologija i s tim religijska pedagogija doživljava svoje univerzitetsko etabliranje tek početkom 2011. godine, o čemu će u nastavku biti više govora.

-
- 19 Broj muslimana u Njemačkoj procjenjuje se na više od pet miliona (oko 6,5 posto od ukupne populacije). Oko 47 posto su njemački državljani, kod mladih od 18 godina ta brojka čini čak 68 posto (Vidjeti: Deutsche Islam Konferenz, *Studie Muslimisches Leben Deutschland 2020* [Nürnberg: Bundesamt für Migration und Flüchtlinge, 2020]). Institucionalna organizacija muslimana uglavnom se odvija u okviru etničke pripadnosti, tako da je usko povezana sa zemljama porijekla. Ukratko, muslimani su većinom organizovani u slijedećim udruženjima: 1. DITIB (Turska islamska unija za religiju), kao najveće udruženje, podređeno Državnom predsjedništvu za religijska pitanja Republike Turske. Osnovana je 1984. godine sa sjedištem u Kölnu. Pod krovom DITIB-a nalazi se preko devet stotina džemata. 2. IGMG (Islamska zajednica Milli Görüş), sa sjedištem u Kerpenu, sa tristo pedeset do četiristo džemata. IGMG je drugo po veličini udruženje i isto kao i DITIB ima tursku etničku pozadinu. 3. VIKZ (Udruženje islamskih kulturnih centara), sa sjedištem u Kölnu sa otprilike tristo pedeset džemata. VIKZ se uglavnom pripisuje mističnom pravcu islama. 4. ZMD – Centralno vijeće muslimana, kao multietničko udruženje, koje svoje sjedište isto ima u Kölnu i uglavnom svoje aktivnosti, u poređenju s navedenim udruženjima, sprovodi na njemačkom jeziku. U ZMD-u djeluju udruženja različite etničke pripadnosti. Bošnjaci su većinom organizovani pod krovom Islamske zajednice Bošnjaka u Njemačkoj (IZBNJ), koja broji nešto manje od stotinu džemata. Postoje naravno i druga ali brojčano uveliko manja udruženja.
- 20 Postoji više razloga koji otežavaju priznanje, kao što su: (1) pravno-ustavni temelji (vidjeti: Heinrich De Wall, *Verfassungsrechtliche Rahmenbedingungen eines islamischen Religionsunterrichts* [Berlin: Deutsche Islam Konferenz, 2008, str. 1-4]), koje muslimanska udruženja, iz perspektive politički odgovornih, nisu dosad bila u stanju ispuniti (vidjeti: Michael Kiefer, „Drei Schritte vor, einer zurück – Islamischer Religionsunterricht. Ein Unterrichtsfach mit Hindernissen“, *Hikma Zeitschrift für Islamische Theologie und Religionspädagogik*, 8 [2017], str. 85-89); (2) društveno-političke debate o utjecaju na muslimane iz inostranstva, istovremeno otežavaju i procese priznavanja; aktuelni primjer odnosi se na saradnju pokrajine Hessen s udruženjem DITIB u sklopu školske vjeronauke: naime, postojeća saradnja iz 2012. godine prekinuta je, a kao argument navodi se sumnja da DITIB ne ispunjava potrebne kriterije neovisnosti od države Turske; (3) stalne javne debate o islamu i muslimanima, koje stvaraju jednu negativnu atmosferu u širem društvu, što potvrđuju i mnogobrojna istraživanja koja ukazuju na rasprostranjeni skepticizam i islamofobiju prema islamu i muslimanima. U tom kontekstu, Riem Spielhaus i Martin Herzog konstatuju: „Djelomično skeptična klima prema islamu predstavlja poseban izazov za proces pravne jednakosti“ (vidjeti: Riem Spielhaus, Martin Herzog, *Die rechtliche Anerkennung des Islams in Deutschland* [Berlin: Friedrich-Ebert-Stiftung, 2015], str. 8); (4) nedostatak profesionalnih organizacionih struktura unutar muslimanskih udruženja; (5) etnička raznolikost i s tim u vezi etničko orijentirane organizacione strukture unutar muslimanskih udruženja, što – između ostalog – ponekad rezultira i međusobnim nepovjerenjem, koje utječe i na samu saradnju, jer izostaju zajednički ciljevi i udruženo djelovanje. Jedino muslimansko udruženje čijem je zahtjevu udovoljeno jest udruženje *Ahmedija* (*Ahmediyya Muslim Jamaat*), i to u pokrajinama Hessen (od 2013. godine) i Hamburg (od 2014. godine).

Religijsko obrazovanje između religijske tradicije i sekularne modernosti

Sekularizacija evropskih društava itekako je utjecala na religijsko obrazovanje. Tako s vremenom dolazi do postepenog umanjenja religijskog i istovremeno jačanja sekularno orijentiranih koncepata obrazovanja u javnom prostoru.²¹ U modernoj pedagogiji religija postepeno gubi na značaju, diskurs o religijskom obrazovanju prebacuje se u novoosnovanu naučnu disciplinu *religijsku pedagogiju*, koja se od 1960-ih godina pa nadalje počela razvijati kao zaseban akademski predmet. U fokusu istraživanja ove nove discipline bila je, prije svega, školska vjeronauka, iako to ne znači da su ostala polja religijskog odgoja i obrazovanja izgubila na značaju. Opći pogled na područja Religijske pedagogije otkriva različite oblike odgoja i obrazovanja te raznolikost odgovarajućih institucija. Ključni nazivi poput porodičnog (*Familienbildung*), predškolskog (*Elementarbildung*) i školskog obrazovanja (*Religionsunterricht*) kao i odgoja i obrazovanja u okviru religijskih zajednica (*Gemeindepädagogik*) omogućuju uvid u širinu odgojno-obrazovnog područja.²² Dok porodica označava vrlo usko područje koje obuhvata nekoliko osoba i gdje se procesi obrazovanja odvijaju uglavnom neformalno, škola i vjerske institucije jesu mjesta obrazovanja kojima osobe pristupaju svjesno i samovoljno. Nije slučajno da fokus naučnih istraživanja čine ove dvije institucije, posebno kada je u pitanju naučno promišljanje o tome šta i kako treba učiti i podučavati.

Religijske zajednice u Njemačkoj uživaju autonomiju kada su u pitanju odgojno-obrazovni procesi unutar njihovih struktura. Isto tako, one uživaju određenu autonomiju kada je u pitanju vjeronauka u javnom školskom sistemu, koja je pravno utemeljena kao možda nijedan drugi školski predmet.²³ Iako se odvija u javnim državnim institucijama, u odgovornosti je religijskih zajednica i one same odlučuju o nastavnom planu, nastavnom sadržaju i imenovanju nastavnog osoblja. Međutim, u trenutnom naučnom diskursu postoji saglasnost da se školska vjeronauka ne može opravdati samo na osnovu zakonskih privilegija religijskih zajednica, već treba biti naučno utemeljena. Savremena pedagogija koristi sljedeću argumentaciju koja religiju karakterizira kao nezamjenjiv doprinos školskom obrazovanju:²⁴ (1) *Antropološki* pristup identifikira religiju kao konstitutivnu dimenziju ljudske prirode koja je u stalnoj potrazi za porijeklom, naravi čovjeka i traganjem za ciljem ovosvjetskog života. (2) *Sistemska-teorijski* argumenti opisuju religiju kao poseban društveni sistem. Poput npr. politike ili

21 Vidjeti: Helmut Fend, *Neue Theorie der Schule. Einführung in das Verstehen von Bildungssystemen* (Wiesbaden: Springer VS, 2008), str. 24.

22 Vidjeti: Bernd Schröder, *Religionspädagogik: Neue Theologische Grundrisse* (Tübingen: Mohr Siebeck, 2012).

23 Prema članu 7 stav 3 njemačkog Temelnog zakona (Art 7 Abs. 3 GG).

24 Vidjeti: Gerhard Mertens i dr., *Allgemeine Erziehungswissenschaft I: Handbuch der Erziehungswissenschaft I* (Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2011).

ekonomije, religija slijedi određeni kodeks, na osnovu kojeg se formiraju i djeluju određene institucije. (3) *Obrazovno-teorijske* strategije uglavnom se oslanjaju na empirijski utvrđene činjenice, posebno na one rezultate koji ukazuju na sve uočljiviju religijsku pluralnost u zapadnom društvu. Društvo koje karakterizira pluralnost ima potrebu za suočavanjem s tom pluralnošću, što je jedan od važnijih zadataka obrazovanja. 4. U pogledu potrebe religijskog obrazovanja, Dietrich Benner se poziva na opći interes društva, s obzirom na potencijale religije, kako za mir, tako i za određene vrste nasilja. U tom smislu potreban je kritički pristup religiji, tj. promišljanje potencijala iz vlastite perspektive dotične religije. Vjeronauka u javnom školskom sistemu može po tom pitanju dati poseban doprinos.²⁵

U novijim naučnim promišljanjima govori se i o legitimaciji religijskog obrazovanja kao nezamjenjivog pristupa svijetu i okolini. Poznato je da se na jednu te istu situaciju, isti društveni problem može gledati iz različitih perspektiva. Iz tog razloga zadatak obrazovanja jeste omogućiti različite pristupe razumijevanju svijeta i društva, koji nisu međusobno zamjenjivi.²⁶ Stoga je, prema Bernhardu Dressleru, zadatak općeg obrazovanja da omogući različite pristupe svijetu, znanju, spoznaji, da otvori različite horizonte razumijevanja svijeta, koji – i to je ključno – nisu međusobno zamjenjivi i u osnovi ne isključuju jedni druge.²⁷ Vjeronauka se tako percipira kao perspektiva koja proširuje opće obrazovanje novim i njoj posebnim društvenim i životnim pitanjima. Lišavanje učenika mogućnosti susretanja s religijskim sadržajima u javnom školskom sistemu vodilo bi svojevrsnim pukotinama pri tumačenju svijeta i okoline.

Kao posljedica navedenog u vezi s islamskom školskom vjeronaukom, postavlja se pitanje razumijevanja religije i religijskog obrazovanja u sekularnom i pluralističkom društvu. To istovremeno otvara pitanje dimenzija islamskog učenja relevantnih za obrazovne procese te važnosti religije kao dijela općeg obrazovanja muslimana. U konačnici, to otvara i pitanje potencijala i granica školskog obrazovanja i njegovog doprinosa, kako općem, tako i vjerskom obrazovanju, o čemu će u nastavku biti govora.

25 Vidjeti: Dietrich Benner, *Bildung und Religion: Nur einem bildsamem Wesen kann ein Gott sich offenbaren* (Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2014), str. 10-12.

26 Vidjeti: Jürgen Baumert, „Deutschland im internationalen Bildungsvergleich“, u *Die Zukunft der Bildung*, Linda Reisch, Jürgen Kluge, Nelson Killius (ur.) (Frankfurt: Suhrkamp, 2002), str. 7.

27 Bernhard Dressler, *Religionsunterricht: Bildungstheoretische Grundlegungen* (Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt, 2018), str. 50.

Islamsko religijsko obrazovanje u Njemačkoj

Religijsko obrazovanje u džamijskim strukturama

Već niz godina slika džamija koja prevladava u javnom društvenom i političkom diskursu u Njemačkoj povezana je s konzervativnim razumijevanjem islama i njegovih propisa. U toj slici dominiraju imami, koji određuju religijske propise muslimanske zajednice, koja uglavnom nepromišljeno prima takvo znanje i sprovodi ga u praksu. Ovakva slika nije rezultat objektivnih naučnih istraživanja, nego se više temelji, kako uviđa Rauf Ceylan, „na predrasudama i nagađanjima, koja u velikoj mjeri odražavaju opću društvenu klimu o islamu i njegovim lokalnim strukturama“.²⁸ Zahvaljujući novim istraživanjima, ovakvi i slični stavovi o ulozi džamije postepeno se mijenjaju. Tako je npr. Ayşe Almıla Akca mogla dokazati da se aktivnosti unutar džamijskih struktura neprestano mijenjaju, kako bi se prilagodile vremenu i zahtjevima muslimanskih zajednica. Odras religioznosti onih muslimana koji posjećuju džamije i djeluju u njima ne može se ni u kom slučaju povezati sa slijepim slijedenjem religijskih propisa. Umjesto toga, u džamijskim aktivnostima dolazi do izražaja spona između religijskog ubjeđenja i etičko-moralnog djelovanja, koje između ostalog rezultira u neumornom volonterskom radu članova zajednice.²⁹ Tako muslimani u većini slučajeva održavaju svoje džamije kroz samostalne aktivnosti i vlastite novčane napore, bez bilo kakve pomoći državnih institucija, ili pomoći iz inostranstva. Džamije nadalje kroz mnogobrojne aktivnosti ulažu velike napore u procese integracije, što dodatno ukazuje na njihovu važnu ulogu, iako ovo posljednje u javnosti ostaje uveliko nezapaženo. Budući da su džamije u sklopu migracijskih procesa početkom 1960-ih godina nastale kao potreba za susretima u poznatom i povjerljivom prostoru u manje-više stranom okruženju, one su isto tako s vremena na vrijeme bile suočene s različitim izazovima. Svi ti procesi doveli su do toga da se džamije otvore prema raznolikim zahtjevima muslimanskog života i tako svoje aktivnosti usklade s društvenim okolnostima i životnom svakodnevicom.

Ovakvo razumijevanje uloge džamija omogućava istovremeno objektivan pogled na polje odgoja i obrazovanja. Džamije se u javnosti s vremena na vrijeme etiketiraju kao „škole Kur’ana“ (*Koranschulen*), čiji medijski prikaz bude popraćen slikama iz azijskih ili afričkih područja, na kojima se vide kružoci djece

28 Rauf Ceylan, „Raus aus den Koranschulen: Das Verhältnis von Moscheekatechese und Islamischem Religionsunterricht. Zur Notwendigkeit einer öffentlichen und innerislamischen Debatte“, *Theo-Web: Zeitschrift für Religionspädagogik*, 14:2 (2015), str. 169.

29 Ayşe Almıla Akca, *Moscheeleben in Deutschland: Eine Ethnographie zu Islamischem Wissen, Tradition und religiöser Autorität* (Bielefeld: Transcript Verlag, 2019), str. 373-384.

koja uče Kur'an, čime se aludira na isključivo učenje napamet, pri čemu izostaju procesi koji bi podsticali na promišljanje o Kur'anu i njegovim porukama. Ovakve slike iritiraju širu javnost, međutim one nikako ne odslikavaju pravo stanje unutar džamija i još manje su rezultat naučnih istraživanja. Obrazovanje unutar džamijskih struktura obuhvata pored učenja arapske abecede, čitanja Kur'ana (uključujući pravila recitovanja i učenja određenih sura napamet), i uvod u osnovne znanosti islama, koje se tradicionalno stječu tokom rane mladosti, tj. kroz odgoj i obrazovanje. Pored toga mlade generacije uče o temeljnim moralnim vrijednostima i upoznaju se sa značajnim ličnostima iz povijesti islama.³⁰ Džamije obrazovanje shvataju kao osnovnu obavezu, ono u razumijevanju džamijskog osoblja nije prvenstveno skućeno na religijske, tj. teološke teme, već uključuje širi spektar ponuda, kao što su sportske, kreativne i kulturne aktivnosti.³¹ Džamije kod muslimana uživaju poseban status u odgojno-obrazovnom procesu, prije svega, zbog povjerenja prema ovoj tradicionalnoj instituciji kao i prema imamima kao religijskim autoritetima. Ovo je razlog, kako navodi Ayşe Uygun-Altunbaş, zašto roditelji očekuju profesionalizaciju obrazovnih procesa u džamijama i isto tako nastavnog osoblja. Oni nadalje ističu potrebu za razvojem savremenog nastavnog materijala i usavršavanjem pedagoških aktivnosti. Altunbaş stoga u završnici studije apelira da kod (do)kvalifikacije imama i nastavnog osoblja treba uzeti u obzir i očekivanja roditelja.³²

Budući da živimo u vremenu konstantnih promjena i neprestanih izazova, potrebno se itekako osvrnuti na trenutno stanje u džamijama i obrazovanje imamskog, pedagoškog osoblja. Imami generalno rečeno u – skoro cijeloj – zapadnoj Evropi, kako uviđa i Ahmet Alibašić, „djeluju u vrlo osjetljivim okolnostima i vrše više funkcija, mnogi [od njih] nemaju formalno islamsko obrazovanje, ne govore lokalni jezik, slabo poznaju lokalnu kulturu i nisu profesionalno zaposleni“.³³ Kad je riječ o Njemačkoj, Ceylan je u svojoj studiji analizirao određene deficite, koji su usko povezani s pedagoškim kvalifikacijama imama i tiču se odgoja i obrazovanja. Ovi se deficiti istovremeno ne odnose samo na imame, već općenito obuhvataju nastavno osoblje u džamijama. Jedan od deficita odgojno-obrazovnog rada jeste taj da mladi u određenoj dobi prestaju posjećivati obrazovne aktivnosti u džamijama i da kod njih imami gube na autoritetu. Imami su također opterećeni postojecom pluralnošću koja se reflektuje na socijalnu

30 Vidjeti: Ceylan, *Cultural Time Lag: Moscheekatechese und islamischer Religionsunterricht im Kontext von Säkularisierung*, str. 243–384.

31 Vidjeti: Sahide Cingöz, „Bildungskonzepte in Moscheen – eine qualitative Betrachtung“, u *Lebendiger Islam: Praxis- und Methoden-Reflexion der islamisch-theologischen Studien in Deutschland*, Ertugrul Sahin, Katharina Völker (ur.) (Berlin: Peter Lang, 2021), str. 103-122.

32 Vidjeti: Ayşe Uygun-Altunbaş, *Religiöse Sozialisation in muslimischen Familien: Eine vergleichende Studie* (Bielefeld: Transcript, 2017), str. 418-458.

33 Ahmet Alibašić, „Obrazovanje imama i islamskih teologa u Evropi“, *Novi Muallim*, 78 (2019), str. 20.

raznolikost članova zajednice. Nove okolnosti, kultura i društveni odnosi stavljaju imame pred mnoštvo novih izazova. S druge strane, kad je riječ o samim članovima, zajednicu ponekad karakteriziraju različita razumijevanja islama, kulturne razlike itd.³⁴ Slijedi da se proces obrazovanja imama u Evropi, na što upozorava i Nusret Isanović, „ne bi smio odvijati daleko od realnih društvenih okolnosti i životnog svakodnevlja, bez senzibiliteta za potrebe modernog doba“.³⁵ Kao posljedica navedenih razvoja i izazova, u Njemačkoj je krajem 2019. godine sa sjedištem u Osnabrücku i na inicijativu nekoliko muslimanskih udruženja, teologa, naučnika i javnih ličnosti osnovan islamski koledž (*Islamkolleg Deutschland*), koji bi u budućnosti na univerzitetskom nivou trebao preuzeti ulogu obrazovanja i (do) edukacije džamijskog radnog osoblja, između ostalog i imama.³⁶ Do sada su se imami uglavnom obrazovali u inostranstvu i kroz postojeće džamijske strukture dolazili na rad u Njemačku. Iako su neka muslimanska udruženja povremeno pokretala i sprovedla obrazovanje imama i nastavnog osoblja unutar svojih struktura (kao npr. DITIB³⁷), takve inicijative nisu baš privukle prikladnu pažnju u široj javnosti i naučnim krugovima. Tako je Islamkolleg zasnovan na ideji da je muslimanima u Njemačkoj potrebno radno osoblje koje je u njoj rođeno, odraslo i socijalizirano, kako bi profesionalno moglo odgovoriti na potrebe muslimana i muslimanskih zajednica. Iz ovog razloga ne čudi da je na dan početka projekta u medijima dominirao naslov „Imame made in Germany“.³⁸

Islamkolleg je svakako pored teološkog i politički projekat. To se ne odnosi samo na finansiranje samog projekta, koje su preuzele državne institucije, već i na pravno utemeljenje samog projekta. Namijenjen je, bar iz perspektive uključenih političkih zastupnika, smanjenju utjecaja iz inostranstva na džamije na području Njemačke, prije svega utjecaja Turske kroz udruženje DITIB.³⁹ Budući da se ovakvom inicijativom obrazovanje i (do)edukacija imama i džamijskog osoblja pomjerila u državne strukture, pojedina muslimanska udruženja, kao DITIB i IGMG, kritična su prema ovakvom vidu ili, bolje rečeno, ovakvom načinu obrazovanja džamijskog osoblja. Ta kritika popraćena je između ostalog primjedbom da se država ovom inicijativom miješa u interna pitanja i aktivnosti muslimana i muslimanskih

34 Vidjeti: Ceylan, *Imamausbildung in Deutschland: Perspektiven aus Gemeinden und Theologie*, str. 17-20.

35 Nusret Isanović, „Potreba za promjenom paradigme u razumijevanju imama i njegovom obrazovanju“, *Novi Muallim*, 78 (2019), str. 34.

36 Vidjeti: <https://www.islamkolleg.de/das-islamkolleg/>, pristupljeno 23. 6. 2021.

37 Vidjeti: <https://www.ditib-akademie.de>, pristupljeno 23. 6. 2021.

38 Vidjeti npr.: <https://www.zeit.de/2021/24/imam-ausbildung-deutschland-islamische-gemeinden-finanzierungislam-kolleg-osnabrueck>; <https://taz.de/Muslimen-in-Deutschland/15775079/>; <https://de.qantara.de/inhalt/start-des-islamkollegs-in-osnabrueck-imame-made-in-germany>. <https://www.ndr.de/kultur/Imame-made-in-Germany-Islamkolleg-start-et-in-Osnabrueck,freitagforum898.html>; <https://www.dw.com/de/ausbildungsprojekt-islamische-imame-made-in-germany/a-57879191>, pristupljeno 23. 6. 2021.

39 Vidjeti: https://www.deutschlandfunk.de/ausbildungsbeginn-am-islam-kolleg-der-imam-gehoeert-zu.724.de.html?dr:article_id=494311, pristupljeno 23. 6. 2021.

udruženja.⁴⁰ Ova kritika ukazuje istovremeno na još uvijek nerješiv problem i na opću strukturu saradnje između države i muslimanskih udruženja u Njemačkoj. U osnovi je obrazovanje imama i općenito teološkog kadra odgovornost muslimanske zajednice. Prema tome, država i religijske zajednice zajednički uspostavljaju teologiju i teološke univerzitetske institute. S obzirom na to da muslimani Njemačke (osim udruženja ahmedija) ne posjeduju religijsku zajednicu sa statusom javnopravne korporacije, kao kompenzacija tog deficita, uspostavljena su takozvana vijeća (*Beiräte*), koja se sastoje kako od predstavnika muslimanskih organizacija i udruženja, tako i od muslimana pojedinaca, koji između ostalog sudjeluju i u odlukama o angažmanu profesora i izradi nastavnog plana.⁴¹ Prema tome projekat Islamkolleg ima podršku sljedećih muslimanskih udruženja: Saveza malikijskih kongregacija u Njemačkoj (BMG), Udruženja muslimana u Donjoj Saski (MiN), Islamske zajednice Bošnjaka u Njemačkoj (IGBD), Centralnog vijeća Marokanaca u Njemačkoj (ZRMD) i Centralnog vijeća muslimana u Njemačkoj (ZMD). Jedan od inicijatora Islamkollega Bülent Ucar prema tome i u općem smislu kritiku koja dolazi od DITIB-a i IGMG-a smatra opravdanom. Međutim, on istovremeno naglašava da finansiranje od strane države ne znači istovremeno i miješanje u sadržaj obrazovnih procesa. Izrada istih prepuštena je univerzitetkom osoblju i orijentira se prema naučnim principima određenih disciplina,⁴² koje su dio nastavnog plana.⁴³ Ova konstatacija ipak više ukazuje na određeno iskustvo i manje na općevažeće pravilo ako uzmemo u obzir kritiku koja dolazi od političkih predstavnika u Njemačkoj, da finansiranje neminovno ukazuje i na mogućnost utjecaja. Treba shodno tome naglasiti da su ovakvi oblici saradnje privremena rješenja, trajno rješenje jeste svakako uspostava cjelovite muslimanske zajednice kao javnopravne korporacije, kako bi bila u stanju koristiti sva ona prava koja nudi ustavno-pravni poredak Njemačke. Pitanje koje se trenutno artikulira u diskursu jest i to kako će se odvijati procesi zapošljavanja imama i drugog osoblja, tj. svršenika Islamkollega,⁴⁴ imajući u vidu da većina džemata u Njemačkoj ima slabu infrastrukturu i ograničene finansijske resurse. Isto tako, uzimajući u obzir navedenu kritiku, postavlja se pitanje prihvatanja svršenika Islamkollega i upošljavanja u džemate. Na sve ovo je u datom momentu teško dati odgovor. Ostaje da se sačekaju određeni razvojni procesi, koji bi omogućili adekvatnu analizu.

40 Vidjeti npr.: <https://www.igmg.org/staatliche-intervention-bei-imam-ausbildung/>; <https://www.ditib.de/default1.php?p?id=11&sid=29&clang=de>; <https://www.schura-niedersachsen.de>, pristupljeno 23. 6. 2021.

41 Vidjeti: Wissenschaftsrat, *Empfehlungen zur Weiterentwicklung von Theologie und religionsbezogenen Wissenschaften an deutschen Hochschulen*, str. 78-79.

42 Treba naglasiti da je u sklopu obrazovanja i (do)edukacije imama i džamijskog radnog osoblja na Islamkollegu pedagoški smjer jedan od važnijih smjerova.

43 Vidjeti: https://www.deutschlandfunk.de/ausbildungsbeginn-am-islam-kolleg-der-imam-gehoert-zu.724.de.html?dram:article_id=494311, pristupljeno 23. 6. 2021.

44 Vidjeti: <https://www1.wdr.de/mediathek/audio/wdr5/wdr5-diesseits-von-eden/audio-ungewisse-zukunft-fuer-deutsche-imame-100.html>, pristupljeno 23. 12. 2022.

Religijsko obrazovanje u javnom školskom sistemu

Zahtjevi za školskom vjeronaukom (*Islamischer Religionsunterricht*) za učenike islamske vjeroispovijesti sežu u kasne 1970-e godine. Uspostavljanju školske vjeronauke prethodi priznanje dotične religijske zajednice kao javnopravne korporacije. Zbog izostanka priznanja prvi časovi islamske vjeronauke održat će se tek kasnih 1990-ih, prvenstveno kao pilot-projekti u pojedinim pokrajinama Njemačke.

Krajem 2001. godine odgovorna politička tijela donijela su jednoglasnu odluku o uvođenju islamske vjeronauke u javni školski sistem. Značajan korak ka postepenom uvođenju učinjen je 2006. godine, nakon implementacije institucije Njemačka islamska konferencija.⁴⁵ Tako je radna grupa zadužena za islamsku vjeronauku već polovinom 2007. godine izradila ustavni okvir. U samom uvodu izričito je naglašeno da uvođenje islamske vjeronauke u škole podrazumijeva nadležnu religijsku zajednicu, pri čemu su predstavljene i ustavne norme koje jedna religijska zajednica treba ispuniti.⁴⁶ Iako ispunjenje tih normi važi kao preduslov, treba naglasiti da njemački zakon omogućava različite pravne oblike za uspostavu i djelovanje religijskih zajednica i da posebnu odgovornost o ovom pitanju preuzimaju pokrajinske vlade.⁴⁷ Tako su pojedine od njih uspostavile različite oblike saradnje s muslimanskim udruženjima i omogućile školsku vjeronauku, prvenstveno kao pilot-projekte s vremenskim ograničenjem. Četiri godine kasnije na konferenciji „Islamska vjeronauka u Njemačkoj – perspektive i izazovi” donijeti su sljedeći zaključci:⁴⁸ uvođenje vjeronauke, prema članu 7 stavu 3 Temelnog zakona Njemačke zahtijeva dvije primarne oblasti za daljni rad: prvo, kvalitetniju saradnju između države i muslimanskih udruženja te, drugo, pronalaženje rješenja na polju obrazovanja nastavnog kadra kao i izrade nastavnih planova i materijala.

Trenutno su u nastavi islamske vjeronauke u pojedinim pokrajinama prisutna četiri različita modela:⁴⁹ (1) Islamska konfesionalna vjeronauka (*Islamischer Religionsunterricht*) u saradnji države i muslimanskih udruženja (prema čl. 7 st.

45 Ovdje se radi o državnoj inicijativi, koja želi uspostaviti institucionaliziran dijalog između političkih predstavnika i muslimana, odnosno njihovih udruženja. Konferencija se održava kontinuirano i ima za cilj pronalaženje rješenja za svakodnevne izazove koji se tiču muslimana, kao što je npr. školska vjeronauka, izgradnja džamija, sprečavanje islamofobije, rastućeg religijskog ekstremizma itd. (Više o Njemačkoj islamskoj konferenciji vidi: https://www.deutsche-islam-konferenz.de/DE/Startseite/startseite_node.html).

46 De Wall, *Verfassungsrechtliche Rahmenbedingungen eines islamischen Religionsunterrichts*, str. 1-4.

47 De Wall, *Verfassungsrechtliche Rahmenbedingungen eines islamischen Religionsunterrichts*, str. 5.

48 Mathias Rohe, „Schlussbetrachtung zur Tagung der DIK am 13. und 14. Februar in Nürnberg“, u *Islamischer Religionsunterricht in Deutschland: Perspektiven und Herausforderungen*, Deutsche Islam Konferenz (ur.) (Berlin: Deutsche Islam Konferenz, 2011), str. 131-132.

49 Vidjeti: Jan Felix Engelhardt/Fahimah Ulfat/Esra Yavuz, *Islamischer Religionsunterricht in Deutschland: Qualität, Rahmenbedingungen und Umsetzung* (Frankfurt: Akademie für Islam in Wissenschaft und Gesellschaft, 2020), str. 14-27.

3) njemačkog Temeljnog zakona). Poput kompenzacija za religijsku zajednicu uspostavljeni su različiti oblici saradnje, kao npr. saradnja države s muslimanskim udruženjima, koja su organizovana u „vijeću“ (u pokrajinama Porajnje-Falačkoj i Saarlandu), u „komisiji“ (u Sjeverna Rajna-Vestfaliji), u „šuri“ (u Donjoj Saskiji), i u „fondaciji“ (u Baden-Württembergu). 2) Islamska vjeronauka (*Islamischer Unterricht*) isključivo u odgovornosti države, bez lokalne saradnje s muslimanima i muslimanskim udruženjima, kao što je slučaj u Bavarskoj i Schleswig-Holsteinu. 3) Mješavina, bez saradnje i sa saradnjom s muslimanskim udruženjima kao što je slučaj s pokrajinom Hessen. Tako se konfesionalna vjeronauku odvija u saradnji države i udruženja *ahmedija*. Pored toga postoji i projekat „Islamska nastava“ (*Islamunterricht*), koji je nakon ukidanja saradnje sa DITIB-om pod isključivom odgovornošću države. 4) Model „Vjeronauka za sve“ (*Religionsunterricht für alle*) u Hamburgu do prije nekoliko godina bio je u nadležnosti Protestantske crkve, međutim trenutno i muslimanska udruženja učestvuju u ovom projektu. Ovu vrstu školske vjeronauke mogu posjećivati učenici svih vjerskih pripadnosti. Ona se sastoji od konfesionalnih časova i časova međureligijskog ili dijaloškog karaktera. Ovaj model u ostalim pokrajinama i nije baš tako rado prihvaćen.⁵⁰

U preostalim pokrajinama Njemačke kao što su Brandenburg, Bremen, Mecklenburg-Zapadno Pomorje (*Mecklenburg-Vorpommern*), Saska (*Sachsen*), Saska-Anhalt (*Sachsen-Anhalt*) i Tirinška (*Thüringen*) ne održavaju se časovi islamske vjeronauke. U školskoj 2020/2021. godini islamsku vjeronauku pohađalo je nešto više od 60.000 učenika (oko 10% ukupne populacije učenika islamske vjeroispovijesti),⁵¹ s tim da se taj broj u zadnje dvije godine vjerovatno umnogome povećao. Islamska vjeronauka je prema istraživanjima pozitivno prihvaćena, kako od školskog osoblja, tako i od učenika i njihovih roditelja.⁵²

Pored svih navedenih izazova, prije svega pravnog karaktera, islamska vjeronauka je u posljednje dvije decenije uspjela izgraditi jedinstven profil islamskog obrazovanja, koji se umnogome razlikuje od dosad poznatih formi tradicionalnog religijskog obrazovanja. Potencijali školskog islamskog obrazovanja

50 Više o kritici navedenog modela vidjeti: Friedrich Schweitzer / Fahimah Ulfat, *Dialogisch – kooperativ – elementarisiert: Interreligiöse Einführung in die Religionsdidaktik aus christlicher und islamischer Sicht* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2022), str. 265-267.

51 Vidjeti: Mediendienst Integration, *Islamischer Religionsunterricht in Deutschland* (Berlin: Mediendienst Integration, 2020).

52 Vidjeti: Doris Holzberger, *Evaluation des Modellversuchs „Islamischer Unterricht“: Bericht zur Datenerhebung im Schuljahr 2013/2014* (München: Staatsinstitut für Schulqualität und Bildungsforschung, 2014); Imran Schröter, *Die Einführung eines Islamischen Religionsunterrichts an öffentlichen Schulen in Baden-Württemberg* (Freiburg im Breisgau: VIBE, 2015); Haci Halil Uslucan, „Zwischenbericht zur wissenschaftlichen Begleitung der Einführung des islamischen Religionsunterrichts (IRU) im Land Nordrhein-Westfalen“, dostupno na: <https://www.landtag.nrw.de/portal/WWW/dokumentenarchiv/Dokument/MMV16-3701.pdf>, pristupljeno 24. 6. 2021; Haci Halil Uslucan/Cem Serkan Yalcin, „Abschlussbericht zur wissenschaftlichen Begleitung der Einführung des islamischen Religionsunterrichts (IRU) im Land Nordrhein-Westfalen“, <https://www.landtag.nrw.de/portal/WWW/dokumentenarchiv/Dokument/MMV17-1035.pdf>, pristupljeno 24. 6. 2021.

i empirijski su potvrđeni. S tim u vezi, želim u nastavku predstaviti rezultate dvaju aktuelnih istraživanja koja su imala za cilj istražiti izazove, potencijale i granice islamske vjeronauke.⁵³

Za razliku od drugih polja vjerskog obrazovanja, školska vjeronauka ima „suštinski drugačiji karakter“.⁵⁴ Ona je konceptualno drugačije osmišljena, odvija se u školskom kontekstu i zbog svog pravnog statusa u modelu saradnje između države i religijske zajednice podliježe pravnim i pedagoškim standardima koji važe za sve školske predmete. Shodno tome, njen cilj, pored podsticanja znanja o religiji, religijskoj tradiciji, normama i principima, jeste i podsticanje onih kompetencija koje će mladima pomoći da dubinski razumiju stečeno znanje, kritički ga preispitaju i u konačnici sprovedu u praksu.⁵⁵ Nadalje, školska vjeronauka možda je jedino mjesto gdje učenici prilaze islamu na jedan objektivnan način, gdje se islam ne doživljava kao regionalno, kulturno ili povijesno ograničen, pri čemu se također može promišljati o različitim mišljenjima i konceptima unutar islamske tradicije. Iako se ovo saznanje prvenstveno odnosi na Njemačku, ono ne isključuje i druge zemlje zapadne Evrope, ili općenito evropskog prostora. Školska vjeronauka vezano za to ima zadatak da kritički analizira vrijeme i kontekst u kojima učenici odrastaju te da posvećuje posebnu pažnju savremenim potrebama koje oni imaju i pitanjima s kojima se susreću jer se u osnovi razumijevanje vjere i vjerskih principa, normi, može dostići onda kada se uspostavi veza između temeljnih izvora vjere (Kur'ana i sunneta) i stvarnih životnih uslova i izazova u kojima mladi žive i odrastaju. Iz navedenog možemo zaključiti da je cilj školske vjeronauke da kroz podsticanje znanja, vještina i kompetencija prvenstveno osposobi učenike da se samostalno i odgovorno nose s vlastitom religioznošću u pluralnom društvu, tj. ona želi pomoći učenicima da zauzmu odgovoran položaj kako prema vlastitoj religijskoj tradiciji, tako prema muslimanskoj zajednici i cjelokupnom društvu. U Njemačkoj trenutno ne postoji okvir obrazovanja koji je strukturno uporediv, religijsko-pedagoški stručno definisan i koji uključuje sve učenike islamske vjeroispovijesti, nezvezano za njihovu etničku pozadinu i vjerska ubjeđenja. S tim u vezi, školska vjeronauka je više nego bilo koje drugo mjesto odraz raznolike muslimanske zajednice u Njemačkoj.

53 Vidjeti: Selcen Güzel, Potenziale des Islam-Unterrichts; Tarek Badawia, Said Topalović, Aida Tuhčić, „Explorative Erkundungen strukturtheoretischer Professionalität von Islamlehrkräften an staatlichen Schulen“, *Forum Islamisch-Theologische Studien*, 1, str. 25-46; Badawia, Topalović, Tuhčić, *Von einer »Phantom-Lehrkraft« zum »Mister Islam«*.

54 Vidjeti: Badawia, Topalović, „Kontextbezogen – Vernunftbasiert – Lebensweltorientiert. Bildungstheologische und didaktische Bestimmungen des Islamischen Religionsunterrichts“, u *Neuermessung des Religionsunterrichts nach Art. 7 Abs. 3 GG, Zur Zukunft religiöser Bildung*, Andreas Kubik, Susanne Klinger, Coskun Saglam (ur.) (Göttingen: V&R unipress, 2022), str. 300.

55 Said Topalović, „Wissen ohne Tat ist Torheit und eine Handlung ohne Wissen ist undenkbar – der kompetenzorientierte Ansatz für den Islamunterricht“, u *Islamunterricht im Diskurs: Religionspädagogische und fachdidaktische Ansätze*, Tarek Badawia, Said Topalović (ur.) (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2023) 197-200.

U ovakvom jednom okruženju, kako naglašava i Enes Karić kada govori općenito o islamu u sekularnom kontekstu, islam se sve više tumači kao vjera, etika i moral, tj. kao nazor mnogolikih etičkih normi.⁵⁶ S tim u vezi, školska vjeronauka ima potencijal podstaći učenike da uče i promišljaju o trenutnim izazovima pluralnog društva i shodno tome o načinu na koji religija doprinosi miru i međuljudskim odnosima. Učenici u sklopu školske vjeronauke imaju i mogućnost, kroz različite forme susreta, upoznati druge religije i tako stupiti u direktan dijalog, što nedvosmisleno vodi boljem razumijevanju drugoga i drugačijeg i boljem suživotu. Svakako da časovi vjeronauke imaju i socijalno-integrativni karakter jer se na taj način učenici islamske vjeroispovijesti osjećaju prihvaćeni u okruženju u kojem žive jer doživljavaju nastavu u javnim školama i na njemačkom jeziku, što istovremeno jača osjećaj da islam kao vjera ima mjesto kako u školi, tako i u širem društvu. Učenici na časovima vjeronauke najčešće postavljaju pitanja koja su manje-više normativnog karaktera, tj. šta je u islamu dozvoljeno (*halal*, *ḥalāl*), a šta zabranjeno (*haram*, *ḥarām*). Vjeroučitelji pokušavaju ovakva pitanja dubinski tematizirati i podstaći dublje razumijevanje islamskih principa i normi. Učenici školsku vjeronauku doživljavaju kao zaštićen prostor (*safe space*) u kojem mogu promišljati o svim pitanjima vezanim za religiju, čak i onim pitanjima koja su u odgoju, kako u porodicama, tako u široj muslimanskoj zajednici u većini slučajeva tabuizirana, kao što su pitanja vezana za intimnost, bračne odnose i tome slično. S tim u vezi imamo kontinuirani i posredni utjecaj školske vjeronauke na samu muslimansku zajednicu i teološke teme, koje su možda svjesno, ili nesvjesno potisnute te kroz pitanja učenika ponovo dobijaju na važnosti. Samim tim što studij priprema vjeroučitelje za školsku vjeronauku, njegov zadatak se ne svodi samo na pedagošku edukaciju, već i na podsticanje teološkog znanja i didaktičkih metoda pomoću kojih to, ponekad opširno i kompleksno znanje, treba prenijeti na učenike. Ovo pitanje itekako predstavlja izazov i istovremeno podstiče dublje i kritičko promišljanje o određenim temama, kako na naučnom nivou, tako i u pedagoškoj praksi.

Navedeni potencijali školske vjeronauke istovremeno ukazuju i na njene granice, koje svakako postoje i kojih su sami vjeroučitelji svjesni. Granice se prije svega odnose na strukturu i sam odgojno-obrazovni profil. Tako školska vjeronauka nema za cilj obuhvatiti opširno sva polja islamskog obrazovanja jer je ograničena brojem nastavnih sati. U većini slučajeva nedostaje vremena za detaljno obrađivanje brojnih tema koje nalazimo u nastavnim planovima mekteba, kao što su učenje Kur'ana, tedžvid, sufara, detaljni i opširni uvod u praktične dimenzije vjere kao što su obavljanje namaza, abdesta itd. Tako se ove dvije obrazovne institucije međusobno ne isključuju, već više upotpunjavaju. Iz tog razloga je potrebna međusobna saradnja, koja u Njemačkoj uglavnom većinski izostaje.⁵⁷

56 Enes Karić, „Islam i sekularizam“, *Novi Muallim*, 39 (2009), str. 62.

57 Ceylan, „Raus aus den Koranschulen“, str. 181-182.

Islamska religijska pedagogija kao naučna disciplina

Pitanje religijskog obrazovanja u javnom prostoru usko je povezano s pitanjem *islamske teologije* kao naučne discipline. Da bi se moglo udovoljiti potrebama za nastavnim osobljem školske vjeronauke, širom Njemačke osnovani su instituti za islamsku teologiju. Vijeće za nauku (*Wissenschaftsrat*) je 2010. godine pozvalo odgovorne političare da aktivno promoviraju uspostavljanje islamskih studija na univerzitetima u Njemačkoj,⁵⁸ a zahtjev je nakon nekoliko godina sproveden u praksu.⁵⁹ Pravo na univerzitetsku teologiju⁶⁰ izvodi se indirektno iz prava na religijsku nastavu u školama u skladu s načelima religijskih zajednica.⁶¹ U principu, školska vjeronauka pretpostavlja denominacijsku teologiju koja će biti suočena sa zadatkom obrazovanja vjeroučitelja. Uspostavljanje teologije se, kao što je navedeno, odvija u saradnji države i religijskih zajednica – u slučaju muslimana umjesto religijske zajednice uspostavljena su takozvana vijeća (*Beiräte*).⁶²

Ovakav proces nije mogao proći bez napetosti, utoliko što su prisutna različita očekivanja od studija teologije, kod profesora i naučnog osoblja s jedne i članova pojedinih muslimanskih udruženja s druge strane.⁶³ Tako u izvještajima pojedinih muslimanskih udruženja prevladavaju stavovi o teologiji koja bi trebala biti fokusirana na očuvanju tradicije i jačanje islamskog identiteta kod muslimana koji žive na području Njemačke. Također ako postoji svijest da islamske naučne discipline imaju potrebu za određenim reformama, fokus (novih) teoloških istraživanja ipak bi trebao biti na očuvanju tradicije, jačanju identiteta i na izbjegavanju tenzija koje bi mogle nastati kao rezultat određenih tumačenja islama.⁶⁴ Naučnici s druge strane ističu činjenicu da je refleksija tradicije glavni dio naučnih istraživanja, međutim i kritično promišljanje tradicije jeste konstitutivna karakteristika moderne nauke. Stoga u prvom planu naučnih

58 Vidjeti: Wissenschaftsrat, *Empfehlungen zur Weiterentwicklung von Theologie und religionsbezogenen Wissenschaften an deutschen Hochschulen* (Köln: Geschäftsstelle des Wissenschaftsrates, 2010).

59 Islamska teologija trenutno se predaje na sedam univerzitetskih lokacija (Berlin, Osnabrück, Münster, Paderborn, Erlangen-Nürnberg, Frankfurt i Tübingen). Islamska religijska pedagogija dodatno se predaje na nekoliko viših obrazovnih institucija (Freiburg, Karlsruhe, Ludwigsburg i Weingarten).

60 Član 7 stav 3, prema Weimarovom ustavu (WRV – Weimarer Verfassung).

61 Prema članu 7 stav 3 njemačkog Temelnog zakona (Art 7 Abs. 3 GG).

62 Vidjeti: Wissenschaftsrat, *Empfehlungen zur Weiterentwicklung von Theologie und religionsbezogenen Wissenschaften an deutschen Hochschulen*, str. 78-79.

63 Vidjeti: Jan Felix Engelhardt, „Islamische Theologie an deutschen Hochschulen“, u *Viele Götter, ein Staat: Religiöse Vielfalt und Teilhabe im Einwanderungsland. Jahresgutachten 2016 mit Integrationsbarometer*, SVR (ur.) (Berlin: Sachverständigenrat deutscher Stiftungen für Integration und Migration, 2016), str. 115-118.

64 Vidjeti npr.: DITIB, „Stellungnahme zu den Diskussionen über Herrn Prof. Dr. Mouhanad Khorchide und sein Buch „Islam ist Barmherzigkeit“, dostupno na: <https://www.ditib.de/detail1.php?id=371&lang=de>, pristupljeno 13. 6. 2021; KRM – Koordinationsrat der Muslime, „Gutachten zur ‚Theologie der Barmherzigkeit‘ von Mouhanad Khorchide, dem Leiter des Zentrums für Islamische Theologie Münster“, dostupno na: http://koordinationsrat.de/media/File/gutac_hen_krm_17122013.pdf, pristupljeno 13. 6. 2021.

istraživanja stoji kritička analiza tradicije, a ne nekritičko preuzimanje tradicije i tradicionalnog znanja. Tenzije se odnose i na pitanja autonomije: predstavnici novih instituta za islamsku teologiju slažu se s tim da je islamska teologija pitanje muslimanske zajednice u cjelini. S tim u vezi, oni kritikuju sudjelovanje pojedinih muslimanskih organizacija i udruženja smatrajući to uplitanjem u autonomiju, koja je važan dio naučnih istraživanja.⁶⁵ Autonomija i sloboda bez sumnje su neminovan temelj za objektivno naučno istraživanje, međutim ne smiju se zanemariti ustavnopravne činjenice i uloga religijske zajednice pri uspostavljanju i nadziranju naučnih procesa univerzitetske teologije. Ovo pitanje je itekako osjetljivo, jer ukazuje na već spomenutu problematiku saradnje između države i muslimanskih udruženja. Nadalje se napetosti odnose i na strukturu muslimanskih udruženja i na zajedničku međusobnu saradnju, gdje ponekad izostaju zajednički ciljevi i djelovanja. O ovom pitanju dominira isti pogled kada je u pitanju uloga države. Pored toga što teološka istraživanja uživaju visok stepen autonomije, država insistira na tome da religijske znanosti budu podvrgnute kritici drugih naučnih disciplina. S tim u vezi, povezan je interes države da „religiozne orijentacije vlastitih građana urode plodom za stabilnost i dalji razvoj društva“.⁶⁶

Pored navedenih tenzija pri početku uspostavljanja islamske teologije kao univerzitetske nauke, treba naglasiti da je islamska teologija doživjela dinamičan razvoj na polju naučnih istraživanja, koji se pozitivno odrazio i na religijsko obrazovanje. Iako je možda prerano pokušati utvrditi naučni profil islamske teologije, ipak se mogu izdvojiti određene karakteristike: s jedne strane, islamska teologija temelji se na klasičnom kanonu islamskih tradicionalnih znanja koji je popunjen dvama novim područjima, naime islamskom religijskom pedagogijom i ekumenizmom (*Ökumene*). S druge strane, ona je otvorena prema susjednim disciplinama. Prema analizi Jana Felixa Engelhardta, veliki dio istraživanja i publikacija vezanih za islamsku teologiju dolazi iz pera naučnika, koji nisu prvenstveno islamski teolozi. Drugo navedeno zasigurno je jedan od nekoliko aspekata koji razlikuje islamsku teologiju u Njemačkoj od klasične tradicionalne teologije.⁶⁷

Islamska religijska pedagogija čini važnu granu islamske teologije, s naučnim kadrom usmjerenim isključivo na religijsko obrazovanje. To ne treba iznenaditi s obzirom na to da su školska vjeronauka i s tim povezana potreba za obrazovanjem vjeroučitelja značajno doprinijeli uspostavljanju islamske teologije kao akademske discipline. Svi naučni naponi muslimanskih pedagoga trenutno su fokusirani na etabliranje islamske religijske pedagogije kao zasebne naučne discipline. Islamska

65 Vidjeti: Engelhardt, „Islamische Theologie an deutschen Hochschulen“, str. 118.

66 Wissenschaftsrat, *Empfehlungen zur Weiterentwicklung von Theologie und religionsbezogenen Wissenschaften an deutschen Hochschulen*, str. 56.

67 Vidjeti: Engelhardt, „Islamische Theologie an deutschen Hochschulen“, str. 114.

religijska pedagogija ima potrebu za određenom autonomijom, kako njen zadatak ne bi bio ograničen samo na prenošenje znanja iz teoloških nauka. U takvom slučaju, kako naglašava Tuba Isik, to bi umanjilo i obezvrijedilo njenu važnost u akademskom diskursu, jer sama njena definicija obuhvata šire polje i nije ograničena na puko prenošenje teoloških znanja.⁶⁸ Kao autonomna naučna disciplina, mogla bi donijeti važan doprinos na polju religijskog obrazovanja jer upravo u njenoj autonomiji leži potencijal za modernu obrazovnu kulturu, koja je s jedne strane vjerna svojoj tradiciji, ali s druge strane isto tako kritična prema toj istoj tradiciji, kako bi što efikasnije ponudila obrazovna rješenja za pripremu mladih naraštaja za život u modernom i pluralnom kontekstu. Ovakvo razumijevanje islamske religijske pedagogije čini osnovu za uspješno uspostavljanje i primjenu islamske vjeronauke u državnim školama. To je zadatak kojem u islamskoj povijesti nedostaje relevantno iskustvo jer ni islamska tradicionalna naučna kultura ni njezina tradicionalno gledano pomoćna disciplina, islamska pedagogija (*tarbiya al-islāmiya*) nisu se suočili s ovakvim pedagoškim oblikovanjem procesa učenja i podučavanja u većinski nemuslimanskom, sekularnom društvu i to u sklopu institucionalnog obrazovanja. Islamska religijska pedagogija koja se suočava s ovakvim izazovima pokušava pronaći adekvatna rješenja, djeluje kao posrednik između tradicije i sadašnjosti. Ona ostaje tradicionalna korištenjem teološkog potencijala za samoodređen i samoodgovoran način života u sadašnjosti, a s druge strane je pedagoška jer se zalaže za moderne obrazovne standarde i usmjerava svoj fokus na mlade generacije muslimana i njihovu trenutnu životnu stvarnost.⁶⁹

Izazovi i perspektive

Sa nešto više od pet miliona, tj. 6,5 posto ukupnog stanovništva, muslimani i muslimanski načini življenja postali su dio javnog života u Njemačkoj. S obzirom na činjenicu da oblik sekularizma koji nalazimo u ovoj državi pruža mogućnost prosperitetnog i slobodnog života svih građana, bez obzira na njihovu vjeru, ili vjerska opredjeljenja, muslimani u jednom takvom okruženju pronalaze kako priliku, tako i izazov kada su u pitanju moderna tumačenja i institucionalizacija islama kao i načini življenja u jednom sekularnom i pluralnom društvu. Sam tradicionalni svijet islama ne poznaje ovakvu vrstu sekularizma, međutim muslimani koji žive na ovim prostorima u većini prihvataju ovakav sistem

68 Tuba Isik, *Die Bedeutung des Gesandten Muhammad für den Islamischen Religionsunterricht: Systematische und historische Reflexionen in religionspädagogischer Absicht* (Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2015), str. 14.

69 Vidjeti: Badawia, Topalović, „Kontextbezogen – Vernunftbasiert – Lebensweltorientiert“, str. 291-316.

državnog uređenja i nastoje tome prilagoditi kako svoju svakodnevnicu, tako i svoje organizacione strukture.⁷⁰ Isto tako mnogi muslimanski teoretičari gledaju više nego pozitivno na oblike sekularizma kakve nalazimo u većini zemalja zapadne Evrope. Posebna poruka šalje se muslimanskim intelektualcima koji žive i djeluju na području zapadne Evrope „da u svojim tumačenjima islama osiguraju pretpostavke za slobodno uključivanje muslimana u tokove evropskih sekularnih društava i za svestrano iskazivanje islama i njegovo kohabitiranje sa evropskim sekularnim društvima“.⁷¹ Posljedica toga jeste mogućnost da muslimani ostvare svoje ciljeve i interese, koje dijele s drugim građanima u sekularnim društvima.

Pored zagarantovane slobode vjerovanja i ispovijedanja vjere, sekularna društva izgradila su posebne vrste saradnje između državnih institucija i religijskih zajednica. Muslimanska udruženja u Njemačkoj djeluju kao legitimna i registrovana udruženja, međutim još uvijek bez pravnog legitimiteta kao javnopravna korporacija, što istovremeno sa sobom povlači određene deficite, prije svega na onim poljima gdje zakon nalaže potrebu saradnje između državnih institucija i religijskih zajednica. U to spada školska vjeronauka i izučavanje teoloških disciplina na univerzitetima. Dosad uspostavljeni i ovdje predstavljeni načini saradnje shvataju se kao privremeni. Tako uspostavljanje bolje i kvalitetnije saradnje između države i muslimanskih udruženja ostaje obostrana dužnost: muslimanska udruženja imaju obavezu i odgovornost, pored oslanjanja na ustavno pravo, da pokrenu procese reforme unutar svojih struktura i da u saradnji s drugim muslimanskim udruženjima uspostave temelje za profesionalnu saradnju sa državom. Država ima obavezu, pored iznalaženja alternativnih rješenja, da garantuje muslimanima ustavna prava koja im pripadaju i tako uspostavi jednakost s drugim religijskim zajednicama. Ipak treba naglasiti da se pored pravnih nedostataka na polju međusobne saradnje već nekoliko godina unazad razvio progresivni teološki i pedagoški diskurs, koji je kako teoretski, tako i empirijski postavio odgovarajuće temelje za budućnost islamskog religijskog obrazovanja, kako u državnim školama, tako i u muslimanskim udruženjima. To je, prije svega, rezultat rada i istraživanja na novim institutima za islamsku teologiju i religijsku pedagogiju: mnogobrojna naučna istraživanja, rastući broj publikacija iz raznih oblasti, profesionalizacija školske vjeronauke, izrada nastavnih planova i naučnog materijala na osnovama savremenih pedagoških standarda, uspostava *Islamkollega* za edukaciju i profesionalizaciju imama i osoblja koje radi i djeluje u džamijskim strukturama, samo su neke od inicijativa koje su vrijedne spomena.

Iz naučnih krugova upućeni su pozivi muslimanskim udruženjima da shvate realnosti u kojima se muslimani nalaze i mogućnosti koje im se nude u sklopu sekularne države kao što je Njemačka. Iako vezu s matičnim zemljama naučnici

70 Vidjeti: Deutsche Islam Konferenz, *Studie Muslimisches Leben Deutschland 2020*.

71 Karić, *Islam i sekularizam*, str. 58.

ne gledaju u negativnom smislu, ipak podsjećaju na obavezu muslimanskih udruženja da okrenu svoj pogled prema trenutnoj stvarnosti i svoje aktivnosti usmjere prema mjestu i okruženju u kojem žive. Veze s matičnim zemljama isto tako ne smiju dovesti do izolacije muslimana, što bi moglo uskratiti angažman na svim onim poljima koja nudi jedna sekularna država kao što je Njemačka. Ovo se ne odnosi samo na vlastitu korist, već i na doprinos na polju institucionalne i javno-društvene saradnje sa svim potrebnim institucijama i udruženjima kao i na doprinos mirnom suživotu. Na polju obrazovanja muslimanima se nudi mogućnost upoznavanja novih formi obrazovanja, jer svaka nova kultura i svako novo okruženje omogućava istovremeno i nove obrazovne procese.⁷² U tom smislu muslimani imaju mogućost da promišljaju o vlastitoj tradiciji i tako preispitaju određena shvatanja i razumijevanja, osvrćući se na izvore islama, sve s ciljem usavršavanja i profesionalizacije obrazovnih procesa, koji bi odgovorili izazovima sekularnog i pluralnog društva.

U obrazovanju imama i drugih uposlenika u džamijama shodno tome ne bi trebao dominirati politički diskurs, već se očekuje da se muslimanska udruženja samokritički osvrnu na potrebe muslimana i na osnovu toga u saradnji s naukom pokrenu procese profesionalizacije unutar svojih struktura. Tako se kao zaključak može navesti da džamije svakako zauzimaju vrlo važno mjesto u životu i isto tako obrazovanju muslimanskih zajednica. Takvo mjesto džamijama će vjerovatno pripasti i u budućnosti jer muslimani veliku važnost pridaju religijskom obrazovanju unutar džamijskih struktura, pogotovo onom koje je namijenjeno djeci. Međutim, to će uveliko zavisiti od načina na koji će teći procesi profesionalizacije unutar džamijskih struktura i rješenja koje će muslimani prihvatiti ili pronaći kada je u pitanju obrazovanje i profesionalizacija imamskog kadra i isto tako pedagoškog osoblja.

Kada je u pitanju školska vjeronauka, treba naglasiti da su vjeroučitelji svojim radom – u ne uvijek tako povoljnim uslovima, doprinijeli stabiliziranju vjeronauke te njenom pozitivnom prihvaćanju kao redovnog školskog predmeta. Oni su, između ostalog, postali prva adresa na koju se o pitanjima vjere obraćaju njihove kolege.⁷³ Učenici u školskoj vjeronauci nailaze – u većini slučajeva – na vjeroučitelje koji njihova pitanja i potrebe shvataju ozbiljno, na neki način ih razumiju jer dijele istu religiju, slične probleme te u većini slučajeva istu kulturu itd. i što je najvažnije odrasli su, žive u istom vremenu, mjestu i kontekstu. Vjeroučitelji su s vremenom shvatili da nastava koja zanemaruje aktuelna pitanja i potrebe učenika ne može imati uspjeh i također bi izgubila svoju odgojno-

72 Vidjeti: John Dewey, *Democracy and Education* (Carbondale & Edwardsville: Southern Illinois Univ. Press, 1985).

73 Badawia, Topalović, Tuhčić, *Explorative Erkundungen strukturtheoretischer Professionalität von Islamlehrkräften*, str. 36.

obrazovnu svrhu.⁷⁴ Shodno navedenom, izazovi islamske vjeronauke su pravnog, naučnog i praktičnog karaktera: uspostavljanje konfesionalne islamske vjeronauke na cijeloj teritoriji Njemačke ostaje i dalje osnovni cilj, a navedena rješenja saradnje smatraju se i dalje privremenim. Obrazovanje, (do)edukacija i profesionalizacija vjeroučitelja postali su važno polje naučnih istraživanja.⁷⁵ Jedan od vjerovatno najvećih izazova školske vjeronauke jeste rastuća pluralnost stanovnika Njemačke, s tim da se u njoj ne pojavljuju samo nove religijske zajednice, već uporedo s tim empirijska istraživanja ukazuju da više od jedne trećine stanovništva sebe ne pripisuje nekoj određenoj religiji ili religijskoj zajednici.⁷⁶ Rezultat svega jeste religijsko-pedagoški diskurs o alternativnim modelima školske vjeronauke. Ovo pitanje je isto tako izazov za muslimane i islamsku religijsku pedagogiju, koja s jedne strane poziva na etabliranje konfesionalne islamske vjeronauke u cijeloj državi, ukazujući na njene potencijale i pozitivne razvoje. Međutim, nužno je da se islamska religijska pedagogija uključi u raspravu o rastećoj pluralnosti: shodno tome ima zadatak da pronađe odgovore za odnose prema pluralnosti, tj. kako islam kao religija i nauk može pomoći pri podsticanju prikladnog i mirnog suživota.

Literatura

- Akca, Ayşe Almıla, *Moscheeleben in Deutschland: Eine Ethnographie zu Islamischem Wissen, Tradition und religiöser Autorität* (Bielefeld: Transcript Verlag, 2019).
- Al-Attas, Muhammad Naquib, *Islam i sekularizam* (Sarajevo: Bosančica-print, 2003).
- Alibašić, Ahmet, „Obrazovanje imama i islamskih teologa u Evropi“, *Novi Muallim*, 20:78 (2019), str. 20-29.
- Badawia, Tarek, Said Topalović, Aida Tuhčić, „Von einer ‚Phantom-Lehrkraft‘ zum ‚Mister Islam‘: Explorative Erkundungen strukturtheoretischer Professionalität von Islamlehrkräften an staatlichen Schulen“, *Forum Islamisch-Theologische Studien*, 1, str. 25–46.
- Badawia, Tarek, Said Topalović, Aida Tuhčić, *Von einer »Phantom-Lehrkraft« zum »Mister Islam«: Explorative Studie zur Professionalität von Islamlehrkräften an staatlichen Schulen* (Weinheim: Beltz Juventa, 2023).

74 Badawia, Topalović, Tuhčić, *Explorative Erkundungen strukturtheoretischer Professionalität von Islamlehrkräften*, str. 37–38.

75 Vidjeti: Badawia, Topalović, Tuhčić, *Explorative Erkundungen strukturtheoretischer Professionalität von Islamlehrkräften*, str. 25–27.

76 Bertelsmann Stiftung, *Religionsmonitor: Religiosität und Zusammenhalt in Deutschland* (Gütersloh: Bertelsmann Stiftung, 2013), str. 32.

- Baumert, Jürgen, „Deutschland im internationalen Bildungsvergleich“, u *Die Zukunft der Bildung*, Linda Reisch, Jürgen Kluge, Nelson Killius (ur.) (Frankfurt: Suhrkamp, 2002), str. 100–151.
- Benner, Dietrich, *Bildung und Religion: Nur einem bildsamen Wesen kann ein Gott sich offenbaren* (Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2014).
- Bertelsmann Stiftung, *Religionsmonitor: Religiosität und Zusammenhalt in Deutschland* (Gütersloh: Bertelsmann Stiftung, 2013).
- Cerić, Mustafa, „Spas je u odgoju i obrazovanju“, *Novi Muallim*, 1:1 (2000), str. 1–9.
- Ceylan, Rauf, *Cultural Time Lag: Moscheekatechese und islamischer Religionsunterricht im Kontext von Säkularisierung* (Wiesbaden: Springer VS, 2014).
- Ceylan, Rauf, „Raus aus den Koranschulen: Das Verhältnis von Moscheekatechese und Islamischem Religionsunterricht: Zur Notwendigkeit einer öffentlichen und innerislamischen Debatte“, *Theo-Web: Zeitschrift für Religionspädagogik*, 14:2 (2015), str. 169–183.
- Ceylan, Rauf, *Imamausbildung in Deutschland: Perspektiven aus Gemeinden und Theologie* (Frankfurt: AIWG, 2019).
- Cingöz, Sahide, „Bildungskonzepte in Moscheen – eine qualitative Betrachtung“, u *Lebendiger Islam: Praxis- und Methoden-Reflexion der islamisch-theologischen Studien in Deutschland*, Ertugrul Sahin, Katharina Völker (ur.) (Berlin: Peter Lang, 2021), str. 103–122.
- Deutsche Islam Konferenz, *Religiös begründete schulpraktische Fragen: Handreichung für Schule und Elternhaus* (Berlin: Deutsche Islam Konferenz, 2009).
- Deutsche Islam Konferenz, *Studie Muslimisches Leben Deutschland 2020* (Nürnberg: Bundesamt für Migration und Flüchtlinge, 2020).
- De Wall, Heinrich, *Verfassungsrechtliche Rahmenbedingungen eines islamischen Religionsunterrichts* (Berlin: Deutsche Islam Konferenz, 2008).
- Dewey, John, *Democracy and Education* (Carbondale & Edwardsville: Southern Illinois Univ. Press, 1985).
- DITIB Presse, „Stellungnahme zu den Diskussionen über Herrn Prof. Dr. Mouhanad Khorchide und sein Buch *Islam ist Barmherzigkeit*“, *DITIB Türkisch Islamische Union der Anstalt für Religion e. V.* (26. 12. 2013), dostupno na: <https://www.ditib.de/detail1.php?id=371&lang=de>, pristupljeno 07. 4.2022.
- Dressler, Bernhard, *Religionsunterricht. Bildungstheoretische Grundlegungen* (Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt, 2018).
- Engelhardt, Jan F., „Islamische Theologie an deutschen Hochschulen“, u *Viele Götter, ein Staat: Religiöse Vielfalt und Teilhabe im Einwanderungsland: Jahresgutachten 2016 mit Integrationsbarometer*, SVR (ur.) (Berlin: Sachver-

- ständigenrat deutscher Stiftungen für Integration und Migration, 2016), str. 115–118.
- Engelhardt, Jan F., Fahimah Ulfat, Esra Yavuz, *Islamischer Religionsunterricht in Deutschland: Qualität, Rahmenbedingungen und Umsetzung* (Frankfurt: Akademie für Islam in Wissenschaft und Gesellschaft, 2020).
- Fend, Helmut, *Neue Theorie der Schule: Einführung in das Verstehen von Bildungssystemen* (Wiesbaden: Springer VS, 2008).
- Grabus, Nedžad, „Muslimanska vjerska pismenost u pluralnom društvu“, *Novi Muallim*, 22:83 (2020), str. 3–6.
- Güzel, Selcen, *Potenziale des Islam-Unterrichts: Eine empirische Untersuchung zur Selbsteinschätzung muslimischer Kinder und Jugendlicher* (Baden-Baden: Nomos, 2022)
- Habermas, Jürgen, *Zwischen Naturalismus und Religion. Philosophische Aufsätze* (Frankfurt: Suhrkamp, 2005).
- Holzberger, Doris, *Evaluation des Modellversuchs „Islamischer Unterricht“: Bericht zur Datenerhebung im Schuljahr 2013/2014* (München: Staatsinstitut für Schulqualität und Bildungsforschung, 2014).
- IGMG, „Staatliche Intervention bei Imam-Ausbildung, IGMG Bildung (22. 11. 2019), dostupno na: <https://www.igmg.org/staatliche-intervention-bei-imam-ausbildung/>, pristupljeno 07. 04. 2022.
- Isanović, Nusret, „Potreba za promjenom paradigme u razumijevanju imama i njegovom obrazovanju“, *Novi Muallim*, 20:78 (2019), str. 30–35.
- Isik, Tuba, *Die Bedeutung des Gesandten Muhammad für den Islamischen Religionsunterricht: Systematische und historische Reflexionen in religionspädagogischer Absicht* (Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2015).
- Joas, Hans, „Gesellschaft, Staat und Religion: Ihr Verhältnis in der Sicht der Weltreligionen“, u *Säkularisierung und die Weltreligionen*, Hans Joas, Klaus Wiegandt (ur.) (Frankfurt: Fischer, 2007), str. 9–43.
- Karić, Enes, „Islam i sekularizam“, *Novi Muallim*, 10:39 (2009), str. 58–64.
- Kiefer, Michael, „Drei Schritte vor, einer zurück‘ – Islamischer Religionsunterricht: Ein Unterrichtsfach mit Hindernissen“, *Hikma Zeitschrift für Islamische Theologie und Religionspädagogik*, 8 (2017), str. 83–97.
- Knödler, Gernot, „Imame made in Germany“, *TAZ* (15. 6. 2021), dostupno na: <https://taz.de/Muslime-in-Deutschland/!5775079/>, pristupljeno 07. 4. 2022.
- KRM – Koordinationsrat der Muslime, „Gutachten zur ‘Theologie der Barmherzigkeit‘ von Mouhanad Khorchide, dem Leiter des Zentrums für Islamische Theologie Münster“ *KRM* (17.12.2013), dostupno na: http://koordinationsrat.de/media/File/gutachten_krm_17122013.pdf, pristupljeno 07. 4. 2022.

- Luckmann, Thomas, „Privatisierung und Individualisierung: Zur Sozialform der Religion in spätindustriellen Gesellschaften“, u Karl Gabriel / Hans-Richard Reuter (ur.), *Religion und Gesellschaft: Texte zur Religionssoziologie* (Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2004), str. 136–151
- Mediendienst Integration, *Islamischer Religionsunterricht in Deutschland* (Berlin: Mediendienst Integration, 2020).
- Mertens, Gerhard i dr., *Allgemeine Erziehungswissenschaft I: Handbuch der Erziehungswissenschaft I* (Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2011).
- Pelinka, Anton, „Der säkulare Staat im Spannungsfeld zwischen Religionsfreiheit und Grundwerten“, u *Religionsunterricht und säkularer Staat*, Farid Hafez, Amena Shakir (ur.) (Berlin: Frank&Timme, 2012), str. 31–38.
- Potz, Richard, „Religionsunterricht und säkularer Staat im europäischen Vergleich“, u *Religionsunterricht und säkularer Staat*, Farid Hafez, Amena Shakir (ur.) (Berlin: Frank&Timme, 2012), str. 13–30.
- Riesebrodt, Martin, *Rückkehr der Religionen: Fundamentalismus und der Kampf der Kulturen* (München: C.H.Beck, 2001).
- Rohe, Mathias, „Schlussbetrachtung zur Tagung der DIK am 13. und 14. Februar in Nürnberg“, u *Islamischer Religionsunterricht in Deutschland: Perspektiven und Herausforderungen*, Deutsche Islam Konferenz (ur.) (Berlin: Deutsche Islam Konferenz, 2011), str. 131–132.
- Rohe, Mathias, „Scharia und deutsches Recht“, u *Handbuch Christentum und Islam in Deutschland. Grundlagen, Perspektiven und Erfahrungen des Zusammenlebens*, Mathias Rohe i dr. (ur.) (Freiburg: Herder, 2015), str. 272–303.
- Röther, Christian, „Der Imam gehört zu Deutschland“, *Deutschlandfunk* (18. 4. 2021), dostupno na: https://www.deutschlandfunk.de/ausbildungsbeginn-am-islam-kolleg-der-imamgehört-zu.724.de.html?dram:article_id=494311, pristupljeno 07. 4. 2022.
- Schenk, Arnfried, „Imame made in Germany“, *Zeit Online* (15. 6. 2021), dostupno na: <https://www.zeit.de/2021/24/imam-ausbildung-deutschland-islamische-gemeinden-finanzierung-islamkolleg-osnabrueck>, pristupljeno 07. 4. 2022.
- Schröder, Bernd, *Religionspädagogik: Neue Theologische Grundrisse* (Tübingen: Mohr Siebeck, 2012).
- Schröter, Imran, *Die Einführung eines Islamischen Religionsunterrichts an öffentlichen Schulen in Baden-Württemberg* (Freiburg im Breisgau: VIBE, 2015).
- Schweitzer, Friedrich, Fahimah Ulfat, *Dialogisch – kooperativ – elementarisiert: Interreligiöse Einführung in die Religionsdidaktik aus christlicher und islamischer Sicht* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2022), str. 265–267.

- Spielhaus, Riem, Martin Herzog, *Die rechtliche Anerkennung des Islams in Deutschland* (Berlin: Friedrich-Ebert-Stiftung, 2015).
- Strack, Christoph, „Imame ‘made in Germany’“, Qantara (15. 6. 2021), dostupno na: <https://de.qantara.de/inhalt/start-des-islamkollegs-in-osnabrueck-imame-made-in-germany>, pristupljeno 07. 4. 2022.
- Topalović, Said, „Das rituelle Fasten zwischen Normativität und Selbstbestimmung: Religionspädagogische und didaktische Perspektiven“, u *Normativität des Korans im Zeichen gesellschaftlichen Wandels: Theologische und religionspädagogische Perspektiven*, Fahimah Ulfat, Mouez Khalaoui, Mohammed Nekroumi (ur.) (Baden-Baden: Nomos, 2021), str. 137–166.
- Topalović, Said, „Wissen ohne Tat ist Torheit und eine Handlung ohne Wissen ist undenkbar – der kompetenzorientierte Ansatz für den Islamunterricht“, u *Islamunterricht im Diskurs: Religionspädagogische und fachdidaktische Ansätze*, Tarek Badawia, Said Topalović (ur.) (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2023), 195–212.
- Ucar, Bülent „Minenfeld Imam-Ausbildung“, *Gewerkschaft Erziehung und Wissenschaft* (15.4. 2019), dostupno na: <https://www.gew.de/aktuelles/detailseite/neuigkeiten/minenfeld-imam-ausbildung/>, pristupljeno 07. 4. 2022.
- Uslucan, Haci H., „Zwischenbericht zur wissenschaftlichen Begleitung der Einführung des islamischen Religionsunterrichts (IRU) im Land Nordrhein-Westfalen“, *Landtag Nordrhein-Westfalen* (9. 02. 2016), dostupno na: <https://www.landtag.nrw.de/portal/WWW/dokumentenarchiv/Dokument/MMV16>, pristupljeno 07. 4. 2022.
- Uslucan, Haci H., / Serkan Yalcin, „Abschlussbericht zur wissenschaftlichen Begleitung der Einführung des islamischen Religionsunterrichts (IRU) im Land Nordrhein-Westfalen“, *Landtag Nordrhein-Westfalen* (28. 8. 2016), dostupno na: <https://www.landtag.nrw.de/portal/WWW/dokumentenarchiv/Dokument/MMV17-1035.pdf>, pristupljeno 07. 4. 2022.
- Uygun-Altunbaş, Ayşe, *Religiöse Sozialisation in muslimischen Familien: Eine vergleichende Studie* (Bielefeld: Transcript, 2017)
- Vejo, Edina, „Idearij uvoda u Religijsku pedagogiju“, *Novi Muallim*, 22:83 (2020), str. 36–39.
- Wissenschaftsrat, *Empfehlungen zur Weiterentwicklung von Theologie und religionsbezogenen Wissenschaften an deutschen Hochschulen* (Köln: Geschäftsstelle des Wissenschaftsrates, 2010).

Religious education in a secular state system: The example of Islamic education in the Federal Republic of Germany

Abstract

The secular model in the Federal Republic of Germany is considered a model regulated by law in a manner particularly favourable for cooperation between state and religious communities. Religious communities act as legally recognised institutions that enjoy the maximum degree of freedom as far as their activities and tasks are concerned. That also includes the shaping of religious education represented in state-run educational institutions, whose organisation and implementation is, however, the responsibility of religious communities. For those Muslims living in Germany, this creates the opportunity to reflect on answers to such a form of secularism and, as a consequence thereof, to consider educational reforms and new concepts of religious education.

Key words: religious education, religious communities, Germany, secularism, secular state